İLETİŞİM BİLİMLERİ

ALANINDA ULUSLARARASI ÇALIŞMALAR

Haziran 2023

EDİTÖR

DOÇ. DR. AYŞE ÇATALCALI CEYLAN

SERÜVEN YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Haziran 2023

ISBN • 978-625-6450-54-7

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA
Telefon / Phone: 05437675765
web: www.seruvenyayinevi.com
e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

İLETİŞİM BİLİMLERİ

ALANINDA ULUSLARARASI ÇALIŞMALAR

Editör

DOÇ. DR. AYŞE ÇATALCALI CEYLAN

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

TÜRKİYE'DE UZAKTAN EĞİTİM UYGULAMALARINDA DEVLETİN ROLÜ: GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BİR İNCELEME

Kemal Cem BAYKAL 1

Bölüm 2

SOSYAL AĞLARIN OLUMSUZ İZLERİ

Fulya AKBUĞA 31

Bölüm 3

PASİF İZLEYİCİDEN AKTİF KULLANICIYA: İZLEYİCİNİN İÇERİK ÜRETİCİSİNE DÖNÜŞÜMÜ

Nimet ERSİN 57

Bölüm 4

GÖRSEL AHLAK VE KÜLTÜR AÇISINDAN *YEMEKTEYİZ*

Rahime Özgün KEHYA 87

Bölüm 1

TÜRKİYE'DE UZAKTAN EĞİTİM UYGULAMALARINDA DEVLETİN ROLÜ: GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BİR İNCELEME

Kemal Cem BAYKAL[1]

1 Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İletişim Fakültesi, kcbaykal@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6879-4391

GİRİŞ

Hiç kuşkusuz, "uzaktan eğitim" özellikle Türkiye'de son yılların en fazla tartışılan uygulamalarından biri olmuştur. Özellikle Mart 2020'de COVID-19 pandemisinin Türkiye'de görülmeye başlanmasıyla birlikte gerek Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) gerekse Yükseköğretim Kurulu (YÖK) çok kısa bir süre içerisinde uzaktan eğitime geçtiğini açıklamış ve uzunca bir süre bu yöntemi uygulamıştır. Tüm eğitim sisteminin bir anda "topyekün" bir şekilde uzaktan eğitime geçmesi, mevcut alışkanlıkları ve öğrenme pratiklerini değiştirmiş; bu süreç içerisinde, toplumun bazı kesimleri ve medya organları tarafından uzaktan eğitime yönelik kısmen haklı kısmen de önyargılardan kaynaklanan ve abartılı olabilecek eleştiriler yöneltilmiştir.

İletişim araştırmalarının kökeni genelde eğitim, propaganda, telekomünikasyon, reklam, kamu ve insan ilişkileri alanlarının verimliliğini ve etkilerini artırma ve sınama isteğinde yatmaktadır (McQuail & Windahl, 2010: 20). Bu bakımdan, özellikle ilk kitle iletişim modelleri, bu araçların toplum üzerindeki güçlü etkisini kabul etmişlerdir. Buradaki temel amaç, kitle iletişimin özellikle propaganda ve ikna konularında toplum üzerinde mutlak etkili olmasını sağlamak olsa da kitle iletişim araçları yoluyla eğitim de bu amacın parçalarından biri olarak görülmüştür. Örneğin, liberal yaklaşımın içinden doğan Toplumsal Sorumluluk Teorisi, medyaya, toplumun haber alma hakkına hizmet etme ve kamuoyunun özgürce oluşmasını sağlama gibi görevlerin yanı sıra kültürel faaliyetlere destek olma gibi bir görev de yüklemektedir.

Kitle iletişim araçlarının eğitim amacıyla kullanılması fikrini Gelişme Aracı Teorisi ile ilişkilendirmek de mümkündür. Soğuk Savaş döneminde, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler bağlamında yeni bir tartışma gündeme gelmiştir. Buna göre, söz konusu ülkelerin kitle iletişimi açısından da sömürgeci ülkelerin tehdidi altında olduğu, bundan kurtulmanın yolunun ise her bir ülkenin kendi iletişim

kurum ve araçlarına sahip olması gerektiği öne sürülmüştür. Böylece, her bir ülkenin, kendi gelişme ve kalkınma politikalarını oluşturmada ve uygulamaya koymada kitle iletişim kurumlarının da desteğini alabilmesi sağlanmış olacaktır (Güngör, 2022: 366). Farklı bir ifadeye belirtmek gerekirse, Gelişme Aracı Teorisi, her şeyden önce kitle iletişim araçlarının, toplumsal gelişme ve kalkınma amacıyla kullanılabileceği fikrine dayanmaktadır (Işık, 2002: 38).

Özellikle Avrupa sistemini benimsemiş, yayıncılığı bir kamu hizmeti olarak gören ülkelerde bulunan kamu hizmeti yayıncılarında, en başından beri eğitim yayınlarına ağırlıklı olarak yer verilmiştir (Aziz, 2007: 161). Toplumsal Sorumluluk Teorisi ve Gelişme Aracı Teorisi'ne uygun olarak, Türkiye'de de kitle iletişim araçları yoluyla ilk uzaktan eğitim uygulamaları Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlamış ve özellikle 1950'li yılların ikinci yarısından günümüze dek geçen sürede sistematik bir biçimde yürütülmüştür. O halde, Türkiye'de uzaktan eğitimin, COVID-19 pandemisi ile ortaya çıkan bir uygulama olmadığını söylemek doğru olacaktır.

Bu çalışmada, betimleyici araştırma tekniği uygulanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'de Devlet tarafından gerçekleştirilen uzaktan eğitim uygulamaları, ilk yıllardan günümüze değin uzanan kronolojiyi kapsayacak şekilde, tarihsel bir bakış açısıyla ve neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde ortaya konulmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Devletten bağımsız, özel uzaktan eğitim uygulamaları ise kapsam dışında bırakılmıştır. Çalışma iki temel kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda, kısaca uzaktan eğitim kavramına ve bu kavramın tarihçesine değinilmiş olup; ikinci kısımda Türkiye'deki uzaktan eğitim uygulamaları dönemsel olarak etraflıca ele alınmıştır.

1. UZAKTAN EĞİTİM KAVRAMI

İlk olarak Wisconsin Üniversitesi'nin 1892 Yılı Kataloğunda geçmiş olan "uzaktan eğitim" (*distance education*) terimi, yine ilk kez aynı üniversitenin yöneticisi William Ligh-

ty tarafından 1906 yılında yazılan bir yazıda kullanılmıştır. Daha sonra bu terim, Alman eğitimci Otto Peters tarafından 1960 ve 1970'lerde Almanya'da tanıtılmış ve Fransa'daki uzaktan eğitim kurumlarına isim olarak uygulanmıştır (Kaya, 2002: 9).

Uzaktan eğitimin farklı tanımları mevcuttur. Kaya (2002: 21-22), uzaktan eğitimi, "*geleneksel öğrenme- öğretme yöntemlerinin sınırlılıkları nedeniyle sınıf içi etkinliklerini yürütme olanağının bulunmadığı durumlarda, eğitim etkinliklerini planlayıcılar ile öğrenciler arası, iletişim ve etkileşimin özel olarak hazırlanmış öğretim üniteleri ve çeşitli ortamlar yoluyla belirli bir merkezden yapılan öğretme yöntemi*" olarak tanımlamaktadır. İşman'a göre (2008: 10), uzaktan eğitim, öğretmen ve öğrencinin zaman ve mekân bakımından birbirinden ayrı bulundukları ortamlar üzerine yapılandırılan eğitim uygulamalarının tümüne verilen isimdir.

Uşun ise (2006: 7-8), uzaktan eğitimi, "*kaynak ile alıcıların öğrenme-öğretme süreçlerinin büyük bir bölümünde birbirlerinden uzak ortamlarda bulunduğu, alıcılarına 'öğretim yaşı, amaçları, zamanı, yeri ve yöntemi vb.' açılardan 'bireysellik', esneklik' ve 'bağımsızlık' imkânı tanıyan, öğrenme-öğretme süreçlerinde; yazılı ve basılı materyaller, işitsel araçlar (telefon, radyo), görsel-işitsel teknolojiler (televizyon, video) ve yüz yüze eğitim (akademik danışmanlık) gibi materyal, araç, teknoloji ve yöntemlerin kullanıldığı, kaynak ile alıcılar arasındaki iletişim ve etkileşimin ise televizyona ve bilgisayara dayalı etkileşimli teknolojilerle sağlandığı plânlı ve sistematik bir eğitim teknolojisi uygulaması*" olarak tanımlamaktadır.

Uzaktan eğitimin, yüz yüze yapılan eğitim ile eşit ve bu eğitimin yanında yer alan bir eğitim olduğunu söylemek mümkündür. Çalışanlara ve tüm yetişkinlere açıklığından, yüz yüze görüşmelerden, sınıflardan ve genel yer ve zaman bağımsızlığından, kitle iletişimi ve bireyselleşme kombinasyonundan, öğrenci bağımsızlığıyla ilgili potansiyellerinden ve özgün yönteminden dolayı uzaktan eğitim, geleneksel yüz

yüze eğitimin bir yedeği olarak kabul edilemeyecek kadar ayrı bir eğitim türüdür (Kaya, 2002: 22). Farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse uzaktan eğitim, yüz yüze eğitimin bir alternatifi değil, büyük ölçüde tamamlayıcısıdır. Açıköğretim uygulamalarında veya tamamen uzaktan verilen eğitimlerde bile yukarıda Uşun'un tanımında bahsedildiği üzere, "akademik danışmanlık" gibi yüz yüze uygulamalara başvurulmaktadır.

Uzaktan eğitimin yüz yüze eğitime göre birtakım avantajları mevcuttur. Örneğin, yüz yüze eğitim genellikle okullar ile sınırlıyken uzaktan eğitim her yerdedir. Yüz yüze eğitim baskıcı ve sıkıcı olabilecekken uzaktan eğitim destekleyici olabilir. Yüz yüze eğitim dışarıdan motivasyon gerektirirken uzaktan eğitimde motive kaynağı bireyin kendisidir (Elitaş, 2018: 84). Diğer yandan, uzaktan eğitimde, eğitim süreci öğrencinin boş zamanına göre şekillenir. Böylece aynı anda hem bir işte çalışmak hem de herhangi bir konuda eğitim alabilmek mümkün olur. Ayrıca, yüz yüze eğitimden farklı olarak uzaktan eğitimde, yeterince anlaşılamayan konuları tekrar tekrar izleme imkânı da bulunmaktadır. Ancak, yüz yüze eğitimin de uzaktan eğitime göre önemli avantajları mevcuttur. Bunlardan en önemlisi yüz yüze iletişimin sağladığı etkileşim ve ikna kabiliyetidir. Diğer bir önemli husus ise yeterince anlaşılmayan konular için öğreticiye anlık geri bildirimde bulunulabilmesi imkânı sağlamasıdır.

Uzaktan eğitim, genel olarak kitle iletişim araçları dolayımlı bir eğitim türüdür. İlk zamanlar, kişisel bir iletişim aracı olarak mektupla başlayan uzaktan eğitim, iletişim teknolojilerinin gelişimine bağlı olarak, zamanla yazılı ve basılı materyaller, sinema, radyo, telefon, teyp ve ses kaseti, televizyon, bilgisayar ve internet ile gerçekleştirilir hale gelmiştir. Günümüzde uzaktan eğitim uygulamalarının çok büyük bir kısmı, geniş bir etkileşim imkânı sunan internet vasıtası ile yapılmaktadır.

Uzaktan eğitimin dünyadaki uygulamaları çok eskilere dayanmaktadır. Gülbahar'a göre (2009: 41), ABD'de ilk uzaktan eğitim 1728'de mektup yoluyla steno dersleri verilmesi ile başlamıştır. Ancak, Kaya'ya göre (2002: 28), bu derslerin verilip verilmediğine ilişkin kesin kanıtlar bulunmamaktadır.

Dünyadaki ilk uzaktan eğitim uygulamasının 1840 yılında, İngiltere'de, Isaac Pitman tarafından başlatıldığı kabul edilmektedir. Bir stenograf olan Pitman, İngiltere'de mektupla steno öğretmeye başlamıştır. Bu eğitim uygulamalarında, Pitman öğrencilere İncil'de yer alan küçük parçaları steno ile yazmayı öğretmiştir. 1856 yılında ise Almanya'da uzaktan eğitim veren bir dil okulu açılmıştır. 1898 yılında ise İsveç'te uzaktan eğitim uygulayan bir lise kurulmuştur (Kaya, 2002: 28).

İngiltere'de ise, sistemli eğitsel yayınlara 1924 yılında BBC radyolarında başlanmıştır (Aziz, 2007: 61). 1930'lu yıllarda, Asya ve Afrika'nın kimi ülkeleri dışında hemen hemen her kıtada ve her ülkede kurulan radyo istasyonlarında eğitim amaçlı programlar da yayınlanmaya başlanmıştır. Bu yayınlarda çocuklara çiftçilik, ulaşım ve bilim gibi konular hakkında bilgiler verilmiştir. Yayınlar yaklaşık olarak bir milyon öğrenciye ulaşmıştır (Çoban, 2012: 64). Bu gelişmeler, yeni kitle iletişim araçlarının uzaktan eğitime hemen adapte edildiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Türkiye'de ise, uzaktan eğitim fikri ilk kez, 1927 yılında eğitim sorunlarının görüşüldüğü bir toplantıda gündeme getirilmiştir. Bu toplantıda halkın okur yazar hale getirilmesinde uzaktan eğitimden yararlanılması gerektiği vurgulanmıştır. O yıllarda, mektupla öğretim şeklinde önerilen uzaktan uygulaması başlatılamamıştır. 1956 yılına gelinceye kadar Türkiye'de belli bir program çerçevesinde uzaktan eğitim uygulamasına geçilememiştir (Kaya, 2002: 29). Ancak, belli bir plân dahilinde olmasa da Cumhuriyet'in ilk yıllarında uzaktan eğitimin ilk örneklerini görmek mümkündür. Çalışmanın sonraki bölümünün ilk başlığında bu uygulamalara detaylı bir biçimde değinilmiştir.

2. TÜRKİYE'DE UZAKTAN EĞİTİM UYGULAMALARINDA DEVLETİN ROLÜ

Çalışmanın bu kısmında, Türkiye'de uzaktan eğitimin yaklaşık 120 yıldan fazla süren tarihçesine dört alt başlık içerisinde etraflıca değinilmeye çalışılmıştır.

2.1. Osmanlı'nın Son Döneminde Uzaktan Eğitim

Önceki bölümde de ifade edildiği üzere, uzaktan eğitimin ilişkili olduğu en yakın kavram "teknoloji"dir. Farkı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, teknolojik imkânlar ne kadar fazlaysa, uzaktan eğitim imkânları da o kadar fazla olacaktır. Ancak, özellikle, Türkiye'de kitle iletişimin başladığı 19. yüzyılda elde bulunan tek araç yazılı basındır. Bu dönemde basın, özellikle siyasî amaçlar için etkin olarak kullanılmıştır. Mevcut diğer bir kitle iletişim aracı ise 1896'dan itibaren gösterimleri başlayan sinema olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde uzaktan eğitimin ilk örnekleri, 1902 – 1907 yılları arasında özel girişim sonucu uygulanan mektupla eğitim olmuştur. Konya'ya sürgün edilen Ebüzziya Tevfik Bey, İstanbul'da bulunan küçük oğlu Velid'e mektup ile altı yıl süreyle edebiyat dersleri vermiştir (Yıldırım, 2022: 12).

Sinema filmlerinin de Türkiye'de de ilk yıllardan itibaren eğitim amacıyla kullanıldığı yönünde ipuçları mevcuttur. Osmanlı Ordusunda görev yapan bir yedek subayın anılarında, 22 Ekim 1914 tarihinde, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına günler kala, İstanbul'da düzenlenen "Terbiye ve Millî Terbiye" konulu bir konferanstan sonra Türk adetlerine dair sinema şeritlerinin gösterildiğinden bahsedilmektedir (Ege, 2011: 13 – 14).

2.2. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uzaktan Eğitim

1 Kasım 1928'de çıkarılan Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun'un kabul edilmesiyle harf devrimi başlatılmış; 1 Ocak 1929'da hizmete giren Millet Mektep-

lerinde 16-30 yaş arası her Türk vatandaşının kurs görmesi zorunlu kılınmış; Millet Mektepleri yerine dışarıda ya da evde özel ders alanların da bu Mekteplerin sınavına girerek belge almaları zorunlu hale getirilmiştir. Kurslara katılanların okuryazarlıklarını ve bilgilenmelerini sürdürmek, öğrendiklerini unutmamalarını ve pekiştirmelerini sağlamak için 11 Şubat 1929'dan itibaren *Halk Mecmuası* adında haftalık ücretsiz bir dergi yayınlamıştır (Esen, 2023: 12-13). Bunu, Cumhuriyetin ilk yıllarında belki de uzaktan eğitim için öncü bir girişim olarak kabul etmek mümkündür.

Cumhuriyetin aydınları ve siyasetçileri, radyo, sinema gibi kitle iletişim araçlarını halk eğitimi araçları arasında saymışlardır. 1932 yılında Maarif Vekâleti tarafından yapılan bir açıklamada, "halk terbiyesi" araçları olarak sinema, kukla, karagöz, okul, okuma odası, afiş, konferans ve radyo sayılmıştır. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın 1937 yılında yaptığı bir konuşmasında ifade ettiği, "halk terbiyesi" araçları ise kitap, gazete, dergi, radyo, telsiz, tiyatro, sinema, karagöz ve kukladan oluşmaktadır. Kaya'ya göre, tiyatro, "inkılâp prensiplerini yayma görevini" yapmaktadır. Dönemin aydınlarından Selahattin Kandemir de 1938 yılında, kitap, gazete, radyo, tiyatro ve sinemayı eğitim araçları arasında saymıştır (Öztürk, 2010: 183).

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde basının da "eğitici" bir araç olarak kullanılmasının örnekleri mevcuttur. Bu durumu sağlayan en önemli gelişme, 1928 yılında gerçekleştirilen harf devrimi olmuştur. 1934'ten sonra hükümete yakın *Ulus Gazetesi*'nde, yeni kelime listeleri ve "Ulus'un Dil Yazıları" başlıklı bir bölüm yayınlanmıştır. Ayrıca, Falih Rıfkı Atay'ın bu gazetede yayınlanan "Kılavuz Dersleri" başlıklı 160 makalesi daha sonra kitap haline getirilerek ayrıca yayınlanmıştır (Çelik, 2005: 205).

Cumhuriyetin ilk yıllarında devrimlerin benimsetilmesi amacıyla halka sunulan kukla ve karagöz gösterileri ile tiyatro oyunlarının yanı sıra Tanzimat'tan sonra matbaa ile

çoğaltılan ve içlerinde geleneksel halk hikâyelerinin ve destanlarının yer aldığı halk kitapları da eğitici ve öğretici bir niteliğe büründürülmek istenmiştir. Bu bağlamda, 1930'ların ortalarında köylülerin geceleri boş kaldığı zamanlarda bir araya geldikleri mekânlarda merkezden gönderilen bazı kitapların sesli okuması yapılmıştır. Bu girişimin öncülerinden ve aynı zamanda Köy Enstitülerinin de kurucusu olan İsmail Hakkı Tonguç'a göre, Türk toplumunu "maddî ve manevî olarak sefil ve perişan hale getiren" eski sistemi yok etmek ve onun yerine, ulusun "öz benliğinden doğmuş kahramanların, müspet ve yararlı şahsiyetlerin menkıbelerini dinlemek, masallar ve öykülerle nesilden nesile intikal ettirmek" için köylülere daha yararlı kitaplar okutmak gerekmekteydi (Öztürk, 2010: 198).

Radyo yayınlarını teşvik etmek amacıyla 1933 yılında Halkevleri için İthal Olunacak Radyo ve Sinema Makinelerinin Gümrük ve Oktruva Resimlerinden İstisnası Hakkında Kanun çıkarılmıştır. İlk yıllarda yeni bir kitle iletişim aracı olan radyoya eğitim bakımından büyük önem atfedilmesi gerektiği düşünülmüş ve 1934 yılında bu araca, sihirli bir "öğretmen" ve "terbiyeci" niteliklerinin atfedilmesine yol açmıştır. Bu politikalarla uygun olarak radyo, 1930'lardan sonra "Millî İktisat ve Tasarruf" seferberliğinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca, Türk dili, Türk tarihi gibi çalışmalarda da radyodan etkin olarak yararlanılmıştır. Bu araç vasıtası ile özellikle halkevlerinin dil ve tarih şubelerinde verilen konferanslarla Recep Peker ve İsmet İnönü'nün anlattıkları "İnkılap Tarihi" dersleri yayınlayarak dil ve tarih tezleri halka anlatılmaya çalışılmıştır. 1936 yılında radyonun Devlet tekeline alınmasından sonra doğrudan eğitim programları da üretilmeye başlanmıştır. 1938 Ocak ayında İstanbul Radyosu'nda 360 dakika, Ankara Radyosu'nda ise 1937 yılı ocak ayında 80 dakika yabancı dil dersleri verilmiştir. Yine 1937 yılında Ankara ve İstanbul Radyolarında İnkılap Tarihi dersleri naklen yayınlanmıştır. Ayrıca, "hukuk", "tasavvuf", "yerli malı kullanma" gibi konularda da konuşmalar yayınlanmış-

tır (Kocabaşoğlu, 2010: 113, 150, 167, 211-212; Esen, 2023: 27). Bu dönemde ayrıca, köye ve köylüye yönelik ilk program olan "Ziraat Vekâleti Saati", çiftçilere yönelik "Meteoroloji Saati", "Arıcılık Saati" gibi programlar mevcuttu (Cankaya, 1997: 5). Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki İstanbul Radyosunda 1927-1935 arasında musiki dışında yayınlanan programların oranı yüzde 18'i geçmemiştir. Bu oranın büyük kısmını eğitim programları oluşturmaktadır (Arvas, 2021: 112).

Cumhuriyetin ilk yıllarında, eğitim amacıyla kullanılan en etkili kitle iletişim aracı belki de sinema olmuştur. Öncelikle sinema, 1930'lu yılların başında her gün en az yarın milyon insana ulaşarak yeni harflerin öğrenilmesini sağlamıştır. Zira Maarif Vekâleti'nin de desteğiyle sessiz sinema filmlerinin altyazıları yeni Türk harfleri ile yazılmıştır. Ayrıca, yukarıda bahsedildiği üzere, Halkevleri de sinema makinelerine kolayca sahip olabilmeleri bakımından hükümet tarafından desteklenmiştir. Ankara Halkevi'nin 1935'te yayınladığı bir broşürde belirtildiğine göre 155 bin vatandaşa ziraat ve sağlık bilgileri içeren filmler sunulmuştur (Öztürk, 2010: 200-202). Halkevleri, 1936 yılında sinemayı köylere taşımıştır. Trakya'nın köylerinde başladıkları projede, köylülere çiftçiliği ve tarımı anlatan filmler göstermişlerdir (akt. Aytekin, 2021: 135).

Bu dönemde, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) de halkı aydınlatmak üzere birtakım faaliyetler gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bunlardan en önemlisi, sağlık konusunda, ülke çapına propaganda yapmak olmuştur. Bu amaçla, kullanılacak 60 adet sağlık içerikli film Avrupa ve Amerika'dan satın alınarak şehir ve kasaba sinemalarında halka, orduya öğrencilere parasız gösterilmiştir. Köyler için ayrıca sabit ve kısa 150 film, sağlık merkezleri aracılığıyla halka gösterilmiştir. Bu filmler, verem, frengi, sivrisinek tehlikesi, diş bakımı, temizlik, güneş banyosu, nezleden korunma yolları gibi konulardan oluşmaktaydı. Ayrıca, halkı sağlık açısından bilgilendirmek için bulaşıcı hastalıklar hakkında renkli afişler bastırıl-

mış; bütün halkevleri, okullar, istasyonlar, gümrükler, ordu ve donanmaya dağıtılmıştı. Bu afişler verem, sıtma, frengi, içki, süt, dişler, trahom, karasinek tehlikesi konularında 13 ayrı konuyu işliyordu. Halkı sağlık konusunda eğitmek amacıyla açılan "Sıhhi Müzeler" önce İstanbul'da sonra da büyük şehirlerde açılmış, ilkokul çocuklarına burada eğitimler verilmişti. Halkı bilinçlendirmek için sağlık konusunda 20 adet kitapçık ve broşür de yayınlanmıştı (ataturkansiklopedisi.gov.tr).

Cumhuriyetin ilk döneminde, hükümet tarafından filmlerin "eğitici" yönüne verilen önemi gösteren birçok örnek mevcuttur. 1937 yılında çıkarılan 3122 sayılı Öğretici ve Teknik Filmler Hakkında Kanun, sinemalarda esas filmlerle birlikte teknik veya öğretici bir filimin de gösterilmesini zorunlu tutmuştur (akt. Baykal, 2015: 31). Ancak, Kanun verimli bir şekilde uygulanamamış; ne sinema işletmecileri ne de filmciler eğitici ve öğretici filmler çekememiştir (Aytekin, 2021: 136). Modern tekniklerin öğretilmesinde kısa filmlerden yararlanma arzusu, Kanunun en önemli amacını teşkil etmektedir. Ayrıca, bu dönemde, Devletin çeşitli kurumları tarafından devrimin, yeni rejimin, ülkenin doğal ve tarihî güzelliklerinin tanıtıldığı filmlerin hazırlanması, folklorik değerlerin görüntülenmesi istek ve arzularına da rastlanmaktadır. (Abisel, 1994: 48). Ancak, bunları da hayata geçirmek mümkün olamamıştır.

Bu dönemde, uzaktan eğitim için gösterilen çabaları sistemli uygulamalar olarak nitelemek doğru olmayacaktır. Uzaktan eğitim veren okullar veya örgün eğitimin uzaktan eğitimle desteklenmesi gibi politikalar henüz oluşturulmamıştır. Buradaki temel amaç, Cumhuriyet değerlerinin halka benimsetilmesi ve bazı konularda halkın bilinçlendirilmesi olmuş ve Hükümet, elindeki her türlü uzaktan eğitim imkânını kullanmaya çalışmıştır. Uygulanmaya çalışılan eğitimin niteliği da farklılık arz etmektedir. Sınırlı bir alanda sınırlı bir öğrenci kitlesine hitap etmek yerine "yaygın" bir eğitim anlayışı benimsenmiş ve halkın çok büyük bir kısmına ula-

şılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki bu çabalar, Türkiye'de Devletin uzaktan eğitime verdiği önemin başlangıcı ve öncüsü olmuştur.

2.3. 1950'den 2000'li Yıllara Kadar Uzaktan Eğitim

Dönemin ilk önemli gelişmesi, 1951 yılında Ankara'da MEB'e bağlı Öğretici Filmler Merkezi'nin kurulmasıdır. Kurum, Türkiye'deki her derece okullar için ders filmleri, diyapozitifler, şeritler, ders levhaları, afiş ve broşürler, ses şeritleri ve plaklar hazırlamaktaydı. Merkezin asıl yararlı yönü, yabancı kaynaklardan elde edilen öğretici ve belgesel filmleri, sayısı gittikçe artan sinema arabalarıyla yurdun ücra köşelerine ulaştırmasıydı[1] (bkz. Özön, 2010: 212-213).

Türkiye'deki sistemli uzaktan eğitim uygulamasını, 1956 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü başlatmıştır. Bu uygulamada, bankalarda çalışanlar mektupla öğrenim görmüşlerdir. MEB bünyesinde uzaktan eğitim uygulamaları ilk kez 7 Kasım 1960 tarihinde "Mektupla Öğretim" adı altında ve deneme öğretimi olarak başlamıştır. Bu merkeze bağlı olarak kurulan Mesleki ve Teknik Öğretim Mektupla Öğretim Okulu'nda mesleki-teknik kursların yanı sıra, Üç Yıllık Eğitim Enstitüleri ile Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu, Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu ve Ticaret Turizm Yüksek Öğretmen Okulu'nun bütün bölümlerinin programları uygulanmaya konulmuştur. (Kaya, 2002: 72-73).

Bu dönemde, uzaktan eğitim, örgün eğitimin yanı sıra halk eğitimi amacıyla da yaygın olarak kullanılmıştır. Burada, şüphesiz kitle iletişim araçları önem arz etmektedir. Ancak, önceki dönemden farklı olarak, 1950'den sonra halk eğitiminde en temel araç radyo olarak görülmüş ve sinema

1 Bu birim, 1968 yılında, Film, Radyo ve Televizyonla Eğitim Merkezi (FRTM) adını almıştır. Bakanlık bünyesinde yer alan ve 1998'den itibaren Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü (EĞİTEK) olarak hizmet veren bu kurumun adı 14 Eylül 2011 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü (YEĞİTEK) olarak değiştirilmiştir (akt. Baykal, 2015: 31).

etkisini yitirmiştir. Farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, sinema, yalnızca kitlelerin iyi vakit geçirmesini sağlayan (*entertainment*) bir araç olarak popülerliğini giderek artırmıştır.

Radyo bağlamında düşünüldüğünde, 1946-1960 arası dönemde, kadın dinleyici grubuna ve aileye yönelik yapılan programların içerikleri daha çok sağlık, kadın ve ev konularından oluşmaktaydı. Kadın ve ev konularını içeren programlar, şehirde yaşayan kadınlara yönelik olarak hazırlanıyor, Batı kültürünün değerlerini ve bu kültüre ilişkin bilgileri aktarıyordu (Cankaya, 2003: 48). Söz konusu programları, eğitim programı olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

1960'lı yıllarda da Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) radyolarında birçok eğitim programı hazırlanmıştır. *Günaydın, Ocakbaşı, Tarla Dönüşü, Köy Odası* kırsal kesime, *Ev İçin* kadın dinleyici grubuna, *Gençlik Saati* ise gençler için hazırlanan programlardan bazılarıydı. 1970'li yıllarda, televizyon yayıncılığının ilk döneminde de radyoda olduğu gibi eğitim-kültür yayınlarına öncelik verilmiş ve özelikle kırsal kesime yönelik programlar üretilmiştir. Ancak, televizyonun kırsal kesimde henüz yaygınlaşmamış olması bu girişimin önünde bir engel teşkil etmiştir (Cankaya, 2003: 70, 81-104).

1970'li yıllara gelindiğinde, MEB'in uzaktan eğitim çalışmaları devam etmektedir. MEB bünyesinde, 1974 yılında, "tespit edilen alanlarda öğretim yapacak yüksek dereceli bir okul modeli çerçevesi içinde eğitim teknolojisi yoluyla eğitim yapılması" öngörülmüş ve bu amaçla Deneme Yüksek Öğretmen Okulu (DYÖO) kurulmuştur. DYÖO, Türkiye'de çağdaş anlamda uzaktan öğretim yöntemini uygulamak gibi önemli bir misyon üstlenmiştir (Uşun, 2006: 220). 1974-1975 öğretim yılında ortaöğretim kurumlarını bitiren yaklaşık 45.000 öğretmen adayı DYÖO'ya kaydolarak yükseköğretime başlamıştır. Kurumun zaman içerisinde televizyonla desteklenmesi de plânlansa da mevcut uygulamanın yetersiz olduğu düşünülerek 1975 yılında çalışmalarına son verilmiştir (İşman, 2008: 70).

Gerek Mektupla Öğretim Merkezi'nin gerekse Deneme Yüksek Öğretmen Okulu'nun kurulmasındaki temel düşünce, Türkiye için çağdaş bir eğitim kurumu ortaya çıkarmaktı. Ancak, bu girişimlerin akademik çevrelerce ve kamuoyunca olumsuz karşılanmış olması, bu kurumların yalnızca MEB'in öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere, öğretmen yetiştirme ile sınırlı kalmasına neden olmuştur (İşman, 2008: 70). O dönemde, teknolojinin görece sınırlı olması ve uzaktan eğitim araçlarının büyük ölçüde yazılı materyallerden oluşması söz konusu eleştirileri mazur gösterebilse de bugünün internet ve yapay zekâ çağında uzaktan eğitime yönelik olumsuz tutumun kamuoyunda büyük ölçüde devam etmesi, konunun teknoloji ile ilgisi bulunmadığının ve uzaktan eğitim kavramının özüne yönelik önyargının halen kırılamamış olduğunu ortaya koymaktadır.

Yaygın Yükseköğretim Kurumu, (YAYKUR) ise lise ve dengi okullardan mezun olarak bir üniversite ya da yüksek okula girme olanağı bulamayan öğrencilere, toplumun ihtiyaç duyduğu alanlarda eğitim teknolojisinin bütün gereklerini kullanarak, Hükümet Programlarında ve Kalkınma Planlarında yer alan hedefler doğrultusunda öğretim olanağı hazırlamak amacıyla 1975 yılında kurulmuştur. YAYKUR'da, Açık Öğretim Dairesi Başkanlığına bağlı olarak açık öğretim, Örgün Yükseköğretim Dairesi Başkanlığı'na bağlı olarak da örgün öğretim programları uygulanmıştır (Kaya, 2002: 31). YAYKUR yayınları, TRT bünyesinde 1976 yılında başlatılmış ve hafta içi her gün yapılmıştır (Serim, 2007: 94).

Bu dönemde, TRT bünyesinde televizyon deneme yayınlarına başlansa da halen en önemli kitle iletişim aracı radyodur. 1970'li yıllara gelindiğinde, TRT Radyolarında eğitim yayınları olarak hazırlanan programlar "örgün eğitim" ve "yaygın eğitim" başlıkları altında hazırlanmaktaydı. Örgün eğitime ilişkin programlar; öğrencilerin okuldaki derslerine katkıda bulunmak amacıyla, TRT yayın ilkeleri ve Millî Eğitim amaç ve temel ilkeleri esas alınarak MEB ile ortak hazırlanıyordu. Bu yayınların başında Okul Radyosu gelmekteydi.

Yaygın eğitim programları ise; okul çağı dışındaki her yaşta dinleyiciye çeşitli konularda bilgi veren, günlük yaşama ışık tutan işlevsel yayınlardan oluşmaktaydı (Cankaya, 2003: 69-70).

1981 yılında Türk yüksek öğretiminin 2547 sayılı Kanunla yeniden düzenlenmesiyle birlikte, yüksek öğretim basamağında uzaktan eğitim yapma görevi üniversitelere devredilmiştir. Bir yıl sonra da bu görev, Anadolu Üniversitesi'ne verilmiştir. Bu üniversite, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi bünyesinde Televizyonla Eğitim Enstitüsü ve İletişim Bilimleri Fakültesi deneyimleri ve 1970'li yıllara dayanan akademik ve teknolojik birikimlere sahipti. On yılı aşan bir süre, kitle iletişim araçlarının eğitimde kullanılmasına ilişkin araştırmalar yapılmış, ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel toplantılar düzenlenmiş, yayınlar yapılmış ve uygulamaya yönelik uzaktan eğitim projeleri hazırlanmıştır. Böylece, 1982 yılından itibaren Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi bünyesinde uzaktan yükseköğretim başlamıştır (Kaya, 2002: 33).

1980'li yıllara gelindiğinde, radyonun yanı sıra televizyon da TRT'nin kitleleri eğitme işlevine katkı sağlamaya çalışmıştır. Tüm yurtta başlatılan okuma-yazma seferberliği doğrultusunda 1982 yılında *Televizyon Okulu* programı yayınlanmıştır. Ayrıca, bu dönemde Açıköğretim Fakültesi'nin kurulmasıyla birlikte, *Açık Öğretim* ve *Sınava Doğru* programları da TRT televizyonları tarafından yayınlanmıştır. *Açık Öğretim* programı, Anadolu Üniversitesi'nin Eskişehir'deki stüdyolarında hazırlanmıştır 1982'de çıkarılan 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu ile TRT Açık Öğretim yayınlarını "sürekli" yapmakla yükümlü kılınmıştır (Cankaya, 2003: 186, 206).

1980'li yılların sonuna gelindiğinde, televizyonun insan yaşamındaki önemi giderek artmıştır. 1989 yılında TRT bünyesinde yayına başlayan GAP TV de uzaktan eğitim amacı taşıyan önemli bir proje olmuştur. "Güneydoğu Anadolu Pro-

jesi"nin gerçekçi bir temele oturtulması için bölgede gerekli olan toplumsal, kültürel ve psikolojik ortamın oluşturulması GAP TV'nin en önemli amaçlarındandır. Bu amaçla, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde 22 ili kapsayan GAP TV'nin haftalık yayın süresi 27 saat olarak belirlenmiştir. Programlarda, halka özelikle tarımsal konularda bilgiler sunulmuştur. TRT GAP Radyosu ise 1991 yılında yayın hayatına başlamıştır (Cankaya, 2003: 186, 248-249, 260). Mutlu'nun (2005: 76-77) ifade ettiği üzere, o güne değin "televizyon"un özellikle dünyada eğitici ve öğretici bir araç olmak bir yana tam da bir "aptal kutusu" olduğuna dair yaygın kanının aksine, Türkiye'de en başından itibaren televizyona "kalkınmacı" bir bakış açısıyla yaklaşılmış ve eğitim-öğretimde bu araçtan yararlanılmaya çalışılmıştır.

Yükseköğretimin yanı sıra, 1992 yılında MEB bünyesinde Açıköğretim Lisesi kurulmuştur. Bu gelişmeye yol açan en önemli neden, örgün eğitime devam edemeyen ve ortaöğretim kurumlarını dışarıdan bitirmek isteyenlerin sayısının 1991 yılı itibariyle 100 bine ulaşmasıdır. Açıköğretim lisesinde dersler, öğrencilere basılı materyaller ile TRT bünyesinde gerçekleştirilen radyo ve televizyon programları ile ulaştırılmıştır. Açıköğretim İlkokulu ise MEB bünyesine 1997 yılında kurulmuştur. Bu program, özellikle örgün eğitimin yeterince ulaşamadığı 12-14 yaş grubunu hedeflemiştir (Uşun, 2006: 222-223).

1990'lı yıllarda farklı uzaktan eğitim uygulamalarına da rastlamak mümkündür. Türkiye'de eğitici ve öğretici nitelikteki filmlere Tarım Bakanlığı bünyesinde yürütülen YAYÇEP (Yaygın Çiftçi Eğitim ve Yayım Projesi) projesini de örnek göstermek mümkündür. Proje kapsamında, 1991-1998 yılları arasında toprak, su, bitkisel üretim, hayvancılık, ormancılık, yöresel el sanatları gibi konularda toplam 338 adet eğitim filmi hazırlanarak, TRT kanallarında yayınlanmıştır. Proje, 2000 yılında yeniden başlatılmış ve 2010 yılı sonu itibariyle toplam film sayısı 651'e ulaşmıştır (akt. Baykal, 2015: 31).

Bu dönemde, üniversitelerin uzaktan eğitim faaliyetleri hızla artmıştır. 1991 yılında Fırat Üniversitesi televizyon istasyonu kurarak uzaktan eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Daha sonra, Sakarya Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ), Selçuk Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi vb. birçok kurum uzaktan eğitimle ilgili faaliyetlere başlamışlardır (İşman, 2008: 79-80).

Bu dönemi Türkiye'de uzaktan eğitim kültürünün oturduğu ve uzaktan eğitimin Devlet tarafından oldukça etkin kullanıldığı bir zaman dilimi olarak nitelendirmek mümkündür. Bu dönemde, ilk kez sistemli uzaktan eğitim uygulamaları başlamış; gerek MEB gerekse yükseköğretim bünyesinde tamamen uzaktan eğitim veren kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak özellikle radyo ve televizyon yoluyla halk eğitimi uygulamalarına da başvurulmuştur. Sinema filmlerinin ve kısa filmlerin ise uzaktan eğitimdeki etkisinin azaldığı görülmektedir.

2.4. İnternet Çağında Uzaktan Eğitim

2000'li yıllarda "yeni medya" olarak tabir edilen ancak artık çeyrek asırdan fazla bir süre hayatımızda olan internet olgusu, uzaktan eğitim süreçlerini kökten bir biçimde değiştirmiştir. Özellikle sosyal medya ile birlikte, kitle iletişimi kolay ve uzuz bir hale gelmiş; neredeyse toplumun tamamı birer yayıncıya dönüşmüştür. Bu husus, uzaktan eğitim uygulamalarının devlet tekelinden çıkıp gündelik yaşamın her alanına yayılmasında oldukça etkili olmuştur.

2000'li yılların başında uzaktan eğitim bağlamında en dikkat çeken gelişme, Devlet Üniversitelerinin açıköğretim uygulamalarında ortaya çıkan artıştır. Bu bağlamda, Anadolu Üniversitesi'ne ek olarak 2010 yılında Atatürk Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi bünyesinde de Açıköğretim Fakülteleri kurulmuş ve bu yolla tamamen uzaktan ön lisans ve lisans eğitimleri yapılmaya başlanmıştır.

Televizyonun önemli bir eğitim aracı olduğu ön kabulü

2000'li yıllarda da devam etmiştir. 2011 yılında kamu hizmeti yayıncısı TRT bünyesinde TRT Okul kanalı yayın hayatına başlamıştır. Hem Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi hem de birçok konuyu kapsayan eğitim yayınları yapan TRT Okul, 2019 yılında kapatılmıştır.

2012 yılında yapılan bir çalışmada göre, Açıköğretim Fakülteleri haricinde, o dönemde Türkiye'deki 103 Devlet üniversitesinin 26'sında ve 65 vakıf üniversitesinin 9'unda uzaktan eğitim faaliyetinin yapıldığı tespit edilmiştir (Çoban, 2012: 67). Uzaktan eğitimin yükseköğretimdeki yeri özellikle son yıllarda tartışma konusu olsa da bu veri, uzaktan eğitimin yükseköğretim kurumları ile entegrasyonunun uzunca bir süredir Devlet tarafından bir politika olarak kabul edildiğini de göstermektedir.

Bu dönemde, uzaktan eğitime yönelik yapılan yatırımlar yüksek öğretim ile sınırlı kalmamıştır. 2010 yılında MEB tarafından oluşturulan FATİH Projesi, eğitim alanında köklü değişimler yapmayı hedefleyen, geniş kapsamlı ve yüksek bütçeli bir projedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerini eğitim ile bütünleştirmeyi hedefleyen bu proje ile eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması amaçlanmıştır. Eğitimde bilişim teknolojilerinden yararlanmayı ve bilgi teknolojilerinin derslerde etkin kullanımını sağlamayı amaçlayan bu proje kapsamında, okul öncesi, ilk ve ortaöğretim düzeyindeki tüm okulların, 620.000 adet dersliğin LCD panel etkileşimli tahta ve internet ağ altyapısı ile donatılması planlanmıştır. Ayrıca her öğretmene ve beşinci sınıftan itibaren her öğrenciye tablet bilgisayar verilmesi (yaklaşık 12 milyon öğrenci, 680 bin öğretmen), bilişim teknolojilerine uygun eğitim içeriklerinin ve yazılımların oluşturulması, e-kitaplar oluşturularak tabletlere yüklenmesi, öğretmen kılavuz kitaplarının güncellenmesi ve öğretmenlere 110 merkezde hizmet içi eğitim verilmesi de proje kapsamında yer almıştır. Temel olarak, FATİH Projesi ile e-öğrenmenin yaygınlaştırılması, böylece öğrencilerin daha aktif kılınması, öğrenmenin kolaylaştırılması ve eğitimde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanması amaçlanmıştır

(Ekici & Yılmaz, 2013: 318, 323-324). FATİH Projesi, üç yılın ardından tamamlanmıştır.

Diğer bir önemli gelişme ise MEB'e bağlı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü (YEĞİTEK) tarafından FATİH Projesi kapsamında geliştirilen Eğitim Bilişim Ağı (EBA), ilköğretim ve ortaöğretimde kullanılmaya başlanması olmuştur. Bir internet platformu olan EBA, öğrencilere zengin eğitim içerikleri sunmayı ve öğrenciler ile öğretmenler arasındaki etkileşimi artırmayı amaçlamıştır. 11 Mart 2020 tarihinde Türkiye'de COVID-19 pandemisinin başlamasıyla, TRT bünyesinde TRT EBA TV İlkokul, TRT EBA TV Ortaokul ve TRT EBA TV Lise adıyla üç farklı televizyon kanalı kurulmuştur.

Türkiye'de uzaktan eğitimin neredeyse yüz yıla varan tarihinde en önemli kırılma noktası COVID-19 pandemisi olmuştur. Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020'den bir gün sonra MEB'in almış olduğu kararla tüm eğitim kurumlarında yüz yüze eğitime ara verilmiştir. 23 Mart Pazartesi'den itibaren ise öğrencilerin evlerinden katılabileceği uzaktan eğitim faaliyetleri başlamıştır. Uzaktan eğitimin ilk haftasında TRT EBA TV üzerinden yayınlar başlamış ve 2019-2020 eğitim-öğretim yılının ikinci dönemi uzaktan eğitim yoluyla tamamlanmıştır. Uzaktan eğitim sürecinin başladığı 23 Mart 2020'den 20 Nisan 2021'e kadar geçen bir yıldan fazla sürede EBA platformuna internet üzerinden 21,8 milyar kez giriş yapıldığı, TRT EBA TV üzerinden 1 bin 993 saat yayın yapıldığı açıklanmıştır (bkz. Emin & Altunel, 2021: 11). Bu dönem, şüphesiz Türkiye'de uzaktan eğitimin en yoğun ve etkin biçimde kullanıldığı dönem olmuştur. Pandeminin devam etmesi üzerine MEB 2020-2021 eğitim-öğretim yılında da uzaktan eğitime devam etme kararı almıştır.

COVID-19 pandemisi üniversiteleri de etkilemiştir. Öncelikle 13 Mart 2020 tarihinde üniversitelerde eğitime üç hafta ara verildiği açıklanmış ve ardından 23 Mart 2020 tarihinden itibaren tüm üniversitelerde uzaktan eğitime ge-

çilmesi kararı alınmıştır. Dönemin YÖK Başkanı Prof. Dr. Yekta Saraç, yaptığı basın açıklamasında, üniversitelerin önemli oranda uzaktan öğretim altyapısına sahip olmasının memnuniyet verici olduğunu ifade etmiş ve halen 123 üniversitede Uzaktan Öğretim Uygulama ve Araştırma Merkezi (UZEM) bulunduğunu ifade etmiştir (yok.gov.tr, 2020). Daha önce belirtildiği üzere, 2012 Türkiye'deki 103 Devlet üniversitesinin 26'sında ve 65 vakıf üniversitesinin 9'unda uzaktan eğitim faaliyetinin yapılabildiği göz önünde bulundurulduğunda, 2020 yılına gelindiğinde 123 üniversitenin bünyesinde UZEM bulunması, bu alana yapılan yatırımın ne derece büyük olduğunu da göstermektedir. Ayrıca, bu dönemde gerek MEB bünyesinde gerekse de yükseköğretimde uzaktan eğitimin büyük ölçüde internet dolayımlı (çevrimiçi-online) bir eğitime dönüştüğünü görmek mümkündür.

Türkiye gibi öğrenci sayısının çok fazla olduğu bir coğrafyada, yüz yüze eğitimin yapılamayacağı bir salgın hastalık döneminde, belki de eldeki tek seçenek olan ve ilk kez bu kadar yaygın uygulanan uzaktan eğitime medyanın ve toplumun bakışı genellikle olumsuz olmuştur. Süreç boyunca, kamuoyunda, uzaktan eğitimi destekleyen görüşler, uzaktan eğitime karşı çıkan görüşlerin çok gerisinde kalmıştır. Uzaktan eğitimin bu çağın doğal bir sonucu olduğunu savunanlar kadar uzaktan eğitimi, "teknolojiye erişimdeki zorluklar", "fırsat eşitsizliği", uzaktan eğitimin verimsiz olması", "teknolojik altyapı yetersizlikleri", "öğrenci ve öğretim elemanlarının uzaktan eğitime hazır olmaması" gibi birçok gerekçeyle eleştirenler olmuştur. Kanımızca, bu eleştirilerin bazıları kısmen haklılık payı içermekle birlikle birçoğu da eski dönemlerden beri süregelen önyargılardan kaynaklanmaktadır.

Pandeminin devam etmesi nedeniyle YÖK, 2020-2021 eğitim-öğretim yılı güz ve bahar yarıyıllarının da uzaktan eğitimle tamamlanmasına karar vermiştir. Böylece, yükseköğretimde de toplam üç yarıyıl uzaktan eğitimle tamamlanmıştır. MEB ise, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında pandeminin devam etmesi nedeniyle tamamen yüz yüze eğitim yerine

"hibrit" adı verilen kısmen yüz yüze kısmen uzaktan eğitime geçmiştir. 2021-2022 eğitim-öğretim yılında ise yeniden tamamen yüz yüze eğitime başlanmıştır. Diğer bir gelişme olarak, pandemi döneminde, Yükseköğretim Kurumlarında Uzaktan Öğretime İlişkin Usul ve Esaslar'da bir değişikliğe gidilmiş ve "*Yükseköğretim kurumlarının; ön lisans, lisans ve yüksek lisans düzeyinde diploma programları ile senatoları tarafından uygun görülmesi halinde, birinci ve ikinci öğretim programlarındaki bazı derslerin uzaktan öğretim yoluyla verilebileceği*" hususu kabul edilmiş ve bu konudaki yetki üniversitelere bırakılmıştır. Bu esasa göre, 2021-2022 eğitim-öğretim yılı güz ve bahar yarıyılları boyunca bazı dersler uzaktan bazı dersler yüz yüze yürütülmüştür.

Bu süreçte, uzaktan eğitime yönelik memnuniyeti ölçmek amacıyla anketler de düzenlenmiştir. YÖK'ün yükseköğretim öğrencilerine yönelik 2021 yılında yaptığı ankete 207 üniversiteden toplam 1 milyon 255 bin öğrenci katılmıştır. Ankete katılanların yüzde 74'ünü lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Ankete katılanların yüzde 97'sinin internete erişimi mevcut olup yüzde 90'ı online eğitimde sunulan ders materyalleri ve ders içeriklerinden yararlanabildiklerini ifade etmişlerdir. Ankete katılanların yüzde 71'i pandemi öncesine kıyasla, öğretim elemanları ile iletişim durumunun kolaylaştığını ve/veya aynı olduğunu ifade etmiştir. Üniversitelerin online eğitim süreçlerine yönelik teknik, idari, akademik desteklerini yeterli ve/veya orta derecede yeterli bulan öğrencilerin oranı ise yüzde 74'ü bulmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin yüzde 46'sı pandemi sonrası eğitim sürecinin tamamen sınıf içinde yüz yüze olmasını isterken, yüzde 29'u tamamen online olmasını, yüzde 25'i ise pandemi sonrasındaki eğitimin karma olmasını istemiştir (Pandemi Sürecinde Online Eğitimin Verimliliğine İlişkin Öğrenci Anket Raporu, 2021). YÖK'ün aynı yıl öğretim elemanlarına yönelik bir anketi de mevcuttur. Ankete 207 üniversiteden toplam 27 bin 820 öğretim elemanı katılım göstermiştir. Ankete katılan öğretim elemanlarının yüzde 97'si "Bilgisayar, tablet ya da cep telefo-

nu gibi elektronik cihazlarım var" şıkkını işaretlerken, "Kendime ait bir cihazım yok, fakat kullanabildiğim elektronik cihazlar var" şıkkını işaretleyenlerin oranı ise yüzde 3'tür. Öğretim elemanlarının yüzde 89,6'sı İnternet erişimlerinin yeterli olduğunu ifade etmiştir. Üniversitelerin online eğitim süreçlerine yönelik teknik, idari, akademik desteklerini yeterli ve/veya orta derecede yeterli bulan öğretim elemanlarının oranı yüzde 90'ı bulmuştur. Pandemi sonrası dönem için ise öğretim elemanlarının yüzde 44'ü tamamen sınıf içinde yüz yüze eğitim olmalı cevabını vermişken, yüzde 56'sı derslerin online veya online destekli (karma) olmasını tercih etmiştir (Pandemi Sürecinde Online Eğitimin Verimliliğine İlişkin Öğretim Elemanı Anket Raporu, 2021).

MEB tarafından da 2021 yılında TRT EBA, EBA platformu, canlı dersler ve dijital eğitim ile yüz yüze eğitime geçişe yönelik, ülke genelinde 12 ildeki lise öğrencileri, ilkokul, ortaokul ve lise öğretmenleri ile öğrenci velilerinin aralarında yer aldığı 1400 katılımcıya anket uygulanmıştır. Anket sonuçlarına göre, öğrenci ve öğretmenlerin yüzde 52,9'unun EBA'yı "yeterli" ve yüzde 28,5'inin "çok yeterli" bulduğu, yüzde 18,6'sının ise "yeterli görmediği" tespit edilmiştir. Dijital eğitim sürecinde EBA'da sunulan içeriklerin yeterli bulunma oranı 83,3; öğrencilerin TRT EBA TV videolarını "daha ilgi çekici" bulma oranı yüzde 93,5, velilerin TRT EBA'da yayınlanan ders anlatım videolarını daha anlaşılır bulma oranı ise 95,4 olarak ölçülmüştür (milliyet.com.tr, 2021).

Şunu belirtmek gerekir ki pandemi döneminde, eğitimi "uzaktan" sürdüren tek ülke Türkiye olmamıştır. Ülkelerin bir kısmı televizyon, radyo, internet gibi araçlar üzerinden öğrencilerin eğitimine devam ederken bazı ülkeler ise var olan uzaktan eğitim altyapılarını ve sistemlerini kullanarak eğitim ve öğretim süreçlerinin devamını sağlamaya çalışmışlardır. Örneğin, Çin, İtalya, Güney Kore, Fransa, Portekiz, Suudi Arabistan, Meksika ve ABD gibi birçok ülke, mevcut teknolojik altyapılarıyla uzaktan eğitim faaliyetlerini sürdürme yoluna gitmişlerdir (bkz. Emin & Altunel, 2021: 7-8).

Daha önceki kısımlarda belirtildiği üzere, Türkiye'de çok uzun yıllardır uzaktan eğitim faaliyetleri Devlet tarafından bir plân dahilinde genellikle örgün eğitime bir alternatif olarak teşvik edilmiştir. Ancak, pandemi döneminde, ilk kez, uzaktan eğitim alternatif bir yöntem olmaktan çıkmış ve şartların dayattığı bir mecburiyet haline gelmiştir. Farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, bu dönemde uzaktan eğitim, Anayasa'nın 42. maddesinde öngörülen "eğitim ve öğrenim hakkı"nın sağlanmasının en uygun yolu olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, sınırlı bir zaman diliminde, ilk kez tüm Türkiye ölçeğinde uygulanan internet dolayımlı uzaktan eğitim sürecinin eksikliklerini ve yaşanan bazı sorunları, olağanüstü bir dönemin ortaya çıkardığı olağan durumlar olarak görmek yerinde olacaktır.

Pandeminin sona ermesiyle birlikte, 2022-2023 eğitim-öğretim yılı güz yarıyılında yükseköğretimde tamamen yüz yüze eğitime geçilmiş ve dönem bu şekilde tamamlanmıştır. 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş'ta yaşanan deprem felaketi 10 ili etkilemiş ve yaklaşık 50 bin insan hayatını kaybetmiştir. Bu felaket nedeniyle YÖK, önce 9 Şubat'ta yapılan açıklamayla üniversitelerde bahar yarıyılının açılışının ikinci bir duyuruya kadar ertelendiğini bildirmiş; 9 Şubat'ta ise tüm üniversitelerde bahar yarıyılının uzaktan eğitimle tamamlanmasına karar verdiğini duyurmuştur. Böyle bir karar alınmasının en önemli nedeni, evleri yıkılan depremzedelerin öğrenci yurtlarına yerleştirilmek istenmesi olmuştur.

Üniversitelerde bahar yarıyılı uzaktan eğitimle başlasa da bu durum medyada ve öğrenciler arasında ciddi eleştirilere yol açmıştır. Bu eleştirilerin temel odak noktasını, "uzaktan eğitimin yetersiz olduğu", "yüz yüze eğitimin yerini tutmadığı" ve "üniversitelerin sadece birer eğitim kurumu olmayıp birer sosyalleşme alanı olduğu gibi" argümanlar oluşturmaktadır. Bu eleştirilerin de etkisiyle YÖK, dönemin tam ortasında, 30 Mart tarihinde yeni bir karar almıştır. YÖK Başkanı Prof. Dr. Erol Özvar, yaptığı açıklamada (yok.gov.tr, 2023)

"*halihazırda uygulanmakta olan uzaktan öğretim ile birlikte isteyen öğrencilere devam şartı aranmaksızın sınıflarda yüz yüze eğitim verilebilmesine*" ve "*yükseköğretim kurumlarının bir dersin hem uzaktan öğretim ile hem de yüz yüze verilebilmesine ilişkin kararları ilgili kurullarında alarak gerekli düzenlemeleri yapmalarına*" karar verildiğini açıklamıştır.

YÖK'ün aldığı yeni karar, gerek öğrencilerin birçoğunun kaldıkları yurtlardan ve evlerden çıkmış olması gerekse birçok üniversitede aynı anda hem yüz yüze hem de uzaktan eğitime imkân verecek teknolojik altyapı bulunmaması nedeniyle alınan bu karar büyük ölçüde uygulanamamış ve dönem genel olarak uzaktan eğitim yoluyla kapanmıştır.

SONUÇ

Uzaktan eğitim, her ne kadar iletişim teknolojileri ile yakından ilişkili olsa da dünyada ilk uzaktan eğitim uygulamaları mektupla eğitim yöntemiyle başlamıştır. Daha sonra icat edilen her yeni iletişim teknolojisi, uzaktan eğitime adapte edilmiş ve bu yöntem hem yüz yüze eğitimin tamamlayıcısı hem de örgün eğitime bir alternatif olarak sunulmuştur.

Türkiye'de de uzaktan eğitim uygulamaları neredeyse Cumhuriyet ile yaşıttır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, özellikle devrimlerin halka benimsetilmesi ve gündelik hayatı kolaylaştırmak amacıyla sistematik olmayan uzaktan eğitim uygulamalarına başvurulmuş ve özellikle radyo ve sinemadan etkin olarak yararlanılmıştır. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren ilk sistemli uzaktan eğitim uygulamaları başlamış, MEB ve yükseköğretim bünyesinde uzaktan eğitim programları açılmıştır. Bu uygulamaların amacı yüz yüze eğitimi desteklemekten ziyade yüz yüze eğitime ulaşamayan kitleleri eğitime kazandırmak ve ülkedeki eğitim seviyesini artırmak olmuştur. Yine bu dönemde, radyo ve yeni bir kitle iletişim aracı olan televizyon yoluyla halkın eğitimine yönelik sistematik olmayan yayınlardan da yararlanılmıştır. Hatta bir bölgesel kalkınma projesi olan GAP'ın halka benimsetilmesinde dahi radyo ve televizyona başvurulmuştur.

Türkiye'de "uzaktan eğitim" uygulaması, toplumun geneli tarafından COVID-19 pandemisi ile bilinmeye ve tartışılmaya başlamasına karşın, bu eğitim yönteminin en başından beri bir Devlet politikası olarak benimsendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen yüz yıllık süreçte, uzaktan eğitime neredeyse her dönem Devlet tarafından yatırım yapılmış ve ülkenin kalkınmasında uzaktan eğitimden yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu politikalar, "her bir ülkenin, kendi gelişme ve kalkınma politikalarını oluşturmada ve uygulamaya koymada kitle iletişim kurumlarının da desteğini alabilmesi" gerektiğini savunan Gelişme Aracı Teorisi ile de uyum göstermektedir. Ancak, Türkiye örneğinde, Devlet, uzaktan eğitimi inşa ederken neredeyse tamamıyla kendi kaynaklarını kullanma yoluna gitmiştir. Bu bağlamda, özel yayın kuruluşlarıyla herhangi bir işbirliği kurulmamıştır. Şüphesiz, bu durumun oluşmasında, Türkiye'de özel radyo ve televizyon yayıncılığının 1990 yılında[2] kadar mevcut olmamasının da etkisi bulunmaktadır.

2000'li yıllar ile birlikte internetin yaygınlaşması uzaktan eğitimi daha kolay uygulanabilir hale getirmiştir. Bu dönemde, birçok üniversitede uzaktan eğitim merkezleri kurulmuş ve MEB de bu alanda önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ancak, asıl büyük kırılma, COVID-19 pandemisi ile gerçekleşmiştir. 11 Mart 2020 tarihinde Türkiye'de ilk COVID-19 vakasının görülmesinden kısa bir süre sonra hem MEB hem de yükseköğretim bünyesindeki tüm okullarda uzaktan eğitime geçildiği duyurulmuş ve uzunca bir süre yüz yüze eğitime ara verilmiştir. Buradaki temel kırılma, o güne kadar alternatif bir yöntem olarak bakılan uzaktan eğitimin ilk kez topyekûn uygulama alanı bulması olmuştur. Ancak, Devletin uyguladığı politikalar bakımından herhangi bir kırılma noktası veya sapmadan bahsetmek mümkün değildir. Yaklaşık yüz yıldır bu alana yapılan yatırımlar ve uzaktan

2 Türkiye'de ilk özel radyo ve televizyon yayınları 1990 yılında Anayasa'nın 133. maddesine aykırı olarak başlatılmış ve "korsan" yayıncılık söz konusu maddenin değiştirilmesine kadar yaklaşık üç yıl devam etmiştir.

eğitimin desteklenmesi sonucunda, bu yöntem, yaşanan birtakım sorunlara ve eksiklere rağmen yaklaşık bir buçuk yıl boyunca eğitimin sürmesini sağlamıştır.

Bu dönemde, medya organlarında ve toplumun bazı kesimlerinde uzaktan eğitime yönelik çok fazla eleştiri yöneltilmiş ve bu eleştirilerden bazıları uzaktan eğitimin tamamen "faydasız" ve "etkisiz" olduğu noktasında toplanmıştır. Toplumun ve eğitim kurumlarının tamamen hazırlıksız yakalandığı olağanüstü bir salgın hastalık döneminde kuskusuz, uzaktan eğitime yönelik deneyim, eksikliği, teknik ekipman yetersizliği, uzaktan eğitime ulaşmada sıkıntılar ve teknik altyapıdan kaynaklı sorunlar yaşanmıştır. Ancak, bu sorunlara rağmen MEB ve YÖK tarafından yapılan anketlerde, konunun muhataplarının uzaktan eğitime yönelik genel bir memnuniyetin olduğunu görmek mümkündür.

Şüphesiz, yüz yüze eğitimin ikna ve etkililik bakımından uzaktan eğitime yönelik birtakım avantajları mevcuttur. Yüz yüze eğitimin etkililiği ve ikna kabiliyetinin fazla olmasının yanında uzaktan eğitimde de derslerin kaydedilmesi, zamanın etkin kullanımı, anlaşılmayan yerlerin tekrar tekrar izlenebilmesi, ses, fotoğraf, video gibi ders materyallerinin anında paylaşılabilmesi gibi avantajları bulunmaktadır. Dolayısıyla, uzaktan eğitimi yok saymak yerine hem olağanüstü dönemlerde yüz yüze eğitime bir alternatif olarak değerlendirmek hem de güçlendirmek amacıyla bu alana yatırım yapmaya devam etmek önem arz etmektedir.

Kanımızca, uzaktan eğitimi desteklemenin ve bu alana yatırım yapmanın tek nedeni, bu eğitim yönteminin olağanüstü dönemlerde bir alternatif olarak uygulanması değildir. Günümüzde, aynı anda hem yükseköğrenim gören hem çalışan, bunun yayında yabancı dil okuluna devam eden veya farklı eğitim ve uzmanlık alanlarında kendini geliştirmek isteyen birçok kişi mevcuttur. Ancak, sabit bir mekânda, günün büyük bir kısmının yüz yüze eğitim ile geçirilmesi, zamanın etkin kullanılmasının önünde engel teşkil etmektedir. Şüp-

hesiz, bazı derslerin, bazı eğitimlerin, bazı programların, bir kısmı veya tamamı yalnızca yüz yüze eğitimi gerektirmektedir. Yükseköğretimde birçok programın yüz yüze verilmesi gereken dersleri bulunmaktadır. Ancak, uzaktan eğitimin özellikle yükseköğretimde "mümkün olduğunca" uygulanması, özellikle öğrencilerin diğer akademik faaliyetlere, eğitim süreçlerine ve istihdama katılmalarının önünü açacaktır. Farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, burada önerilen, yüz yüze eğitimin yerine uzaktan eğitimin getirilmesi değildir. Olağan dönemlerde, uzaktan eğitim yüz yüze eğitimin yardımcısı veya destekleyicisi olarak uygulanmalı; mümkün olduğu takdirde müfredattaki bazı dersler veya derslerin bazı haftaları uzaktan eğitim yoluyla işlenmelidir.

Teknolojik gelişmeler göstermektedir ki, MEB ve yükseköğretim bünyesinde zaman içerisinde uzaktan eğitimin yeri artacak ve bu alanda yaşanan sorunlar da çözülecektir. Bu durum, aynı zamanda uzaktan eğitime yönelik önyargıların kırılmasını da sağlayacaktır. Belki de uzaktan eğitimi yalnızca "okul eğitimi" bağlamında düşünmek, bu yönteme ilişkin dar bir bakış açısı geliştirilmesine yol açmaktadır. Oysa milyonlarca kişi, yıllardır her gün, YouTube gibi sosyal medya platformlarında, satın aldığı bir elektronik aleti nasıl kullanacağını, en sevdiği yemeği nasıl pişireceğini, gitar çalmayı veya kilo vermek için hangi egzersiz hareketlerini yapması gerektiğini öğrenmek amacıyla videolar izlemektedir. Aslında, "uzaktan eğitim", COVID-19 pandemisinden çok önce hayatımıza etkin olarak girmiş ve bilgiye ulaşmayı çok kolay hale getirmiştir.

KAYNAKÇA

Abisel, N. (1994). Türk Sineması Üzerine Yazılar, Ankara: İmge Yayınevi.

Arvas, İ.S. (2021). "Atatürk ve Radyo: Efendiler, Bakın Propaganda Yapıyorlar", Atatürk ve Kitle İletişimi, İstanbul: Der Yayınları.

Aytekin, M. (2021). "Cumhuriyetin İlanından Sonra Atatürk'ün Sinema Politikası Üzerine Bir İnceleme", Atatürk ve Kitle İletişimi, İstanbul: Der Yayınları.

Aziz, A. (2008). Radyo Yayıncılığı, 3. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.

Baykal, K.C. (2015). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde 5224 Saylı Kanun Çerçevesinde Sinema Filmlerinin Denetlenmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Cankaya, Ö. (1997). Dünden Bugüne Radyo Televizyon, İstanbul: Beta Yayınları.

Cankaya, Ö. (2003). Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi: TRT 1927-2000, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çelik, Z. (2005). "'Yeni' Türkçe'nin Doğuşu: Türk Dil Devrimi". Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 2 (6), s. 197-216.

Çoban, S. (2012). "Uzaktan ve Teknoloji Destekli Eğitimin Gelişimi", XVII. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildiri Kitabı, Ed: Mustafa Akgül vd., Eskişehir, s.63-69.

Ege, A. (2011). Çanakkale, Irak ve İran Cephelerinden Harp Günlükleri, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ekici, S. & Yılmaz, B. (2013). "FATİH Projesi Üzerine Bir Değerlendirme", Türk Kütüphaneciliği, 27 (2), s.317-339.

Elitaş, T. (2018). Uzaktan Eğitim ve İletişim Teknolojileri, İstanbul: Cinius Yayınları.

Emin, M.N. & Altunel, M. (2021). Koronavirüs Döneminde Türkiye'nin Uzaktan Eğitim Deneyimi, İstanbul: SETA Raporu.

Esen, S. (2023). Radyo Yazıları (1927-1967), Ankara: Barış Kitabevi.

Gülbahar Y. (2009). E-Öğrenme, Ankara: Pegem Akademi.

Güngör, N. (2022). İletişim, Kuramlar, Yaklaşımlar, 6. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Işık, M. (2002). Dünya ve Türkiye Bağlamında Kitle İletişim Sistemleri, Konya: Eğitim Kitabevi.

İşman, A. (2008). Uzaktan Eğitim, 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.

Kaya, Z. (2002). Uzaktan Eğitim, Ankara: Pegem Yayınları.

Kocabaşoğlu, U. (2010). Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna, İstanbul: İletişim Yayınları.

McQuail, D. & Windahl, S. (2010). İletişim Modelleri, 3. Baskı, Çev: Konca Yumlu, Ankara: İmge Kitabevi.

Mutlu, E. (2005). Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya, Ankara: Ütopya Yayınları.

Öztürk, S. (2010). "Halk Eğitimi ve Kitle İletişim Araçları", Cumhuriyet Döneminde İletişim, Kurumlar, Politikalar, Der: Nazife Güngör, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Özön, N. (2010). Türk Sineması Tarihi, İstanbul: Doruk Yayınları.

Serim, Ö. (2007). Türk Televizyon Tarihi 1952-2006, İstanbul: Epilson Yayınları.

Uşun, S. (2006). Uzaktan Eğitim, Ankara: Nobel Yayınları.

Yıldırım, Y. (2022). Osmanlı Devletin'nde Uzaktan Eğitim 1902-1907, 2. Baskı, Ankara: Nobel Bilimsel.

İnternet Kaynakları

Atatürk Ansiklopedisi. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı), https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sihhiye-ve-muavenet-i-ictimaiye-vekaleti-saglik-ve-sosyal-yardim-bakanligi, Erişim Tarihi: 22.05.2023.

- Basın Açıklaması- Yükseköğretim Kurulu Başkanı Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç, 18.03.2020. https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/universitelerde-uygulanacak-uzaktan-egitime-iliskin-aciklama.aspx, Erişim Tarihi: 29.05.2023.

Pandemi Sürecinde Online Eğitimin Verimliliğine İlişkin Öğrenci Anket Raporu, 2021. https://covid19.yok.gov.tr/Documents/anketler/ogrenci-anket-sonuclari.pdf, Erişim Tarihi: 30.05.2023.

Pandemi Sürecinde Online Eğitimin Verimliliğine İlişkin Öğretim Elemanı Anket Raporu, 2021. https://covid19.yok.gov.tr/Documents/anketler/ogretim-elemani-anket-sonuclari.pdf, Erişim Tarihi: 30.05.2023.

Son dakika! MEB'den uzaktan eğitim anketi! Çarpıcı sonuç, 21.03.2021. https://www.milliyet.com.tr/gundem/son-dakika-mebden-uzaktan-egitim-anketi-carpici-sonuc-6461326, Erişim Tarihi: 30.05.2023.

YÖK Başkanı Özvar, 2022-2023 Eğitim ve Öğretim Yılı Bahar Dönemi'ne ilişkin alınan yeni kararları açıkladı, 30.03.2023. https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2023/yok-baskani-ozvar-2022-2023-egitim-ogretim-bahar-donemi-ne-iliskin-alinan-yeni-kararlari-acikladi.aspx, Erişim Tarihi: 29.05.2023.